

Magdalena Kwiecińska

Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem

Bronisław Piłsudski — działalność na rzecz Muzeum Tatrzańskiego i organizacji badań etnograficznych na Podhalu

Bronisław Piłsudski (1866–1918) był pierwszym inicjatorem szeroko zakrojonych badań na Podhalu. W tym celu, by zachęcić jak najwięcej potencjalnie zainteresowanych osób mieszkających w regionie i stworzyć kompetentny zespół, powołał w 1911 roku Sekcję Ludoznawczą Towarzystwa Tatrzańskiego [Robotycki 1979: 171–172]. Środowisko inteligentów i amatorów kultury góralskiej i tatrzańskiej przyrody na początku XX wieku było stosunkowo nieliczne i wzajemnie zaznajomione. Z czasem powstała grupa działaczy, która wywodziła się lub — w następstwie działań na rzecz muzeum — związała się z Towarzystwem Muzeum Tatrzańskiego i Towarzystwem Tatrzańskim. Spośród nich na szczególną uwagę zasługują — ze względu na zaangażowania w prace etnograficzne w regionie — Bronisława Giżycka (1867–1921) i Juliusz Zborowski (1888–1965).

Piłsudski stwierdził, że

Sekcja Ludoznawcza powstała dla dopełnienia tej pracy, jaką od dłuższego czasu postawiło sobie za cel Muzeum Tatrzańskie im. dra Chałubińskiego. Gdy ono stara się uchronić od zagłady materialne przejawy życia Podhalan, a więc: odzież, sprzęty, oręż, narzędzia, rzeźby, obrazy i inne przedmioty ilustrujące stan uprzedniej i dzisiejszej kultury ludowej na Podhalu, Sekcja podjęła się systematycznie zbierać notatki, opisy poszczególnych przejawów tej kultury w jej geograficznym rozpowszechnieniu i ewolucyjnym rozwoju,

nie wyłączając nawet najświeższych zmian, którym ona ulega pod wpływem współczesnych warunków [Piłsudski, Rudzki 1914: XLIV].

Na marginesie niniejszych rozważań zasadne jest odniesienie przedstawionych założeń do przepisów zawartych w Konwencji UNESCO z 2003 roku *W sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, by podkreślić nowatorskie na ówczesne czasy wizje Piłsudskiego w zakresie badań etnograficznych na Podtatrzu. W punkcie pierwszym artykułu 2 konwencji wytłumaczono bowiem istotę niematerialnego dziedzictwa, a następnie stwierdzono, że „to niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią”.

W programie badawczym Sekcji, który odnosi się zasadniczo do Podhala, Spisza i Orawy zarówno po południowej, jak i północnej stronie Tatr, Piłsudski wskazał przede wszystkim na opracowanie bibliografii ludoznawczej, kwestionariusza do badań terenowych i mapy gwarowej Podhala, organizowanie wycieczek krajoznawczych, odczytów i pogadanek tematycznych, kolekcjonowanie kultury materialnej i duchowej, publikowanie artykułów naukowych, a także stałą współpracę z Muzeum Tatrzańskim i sąsiadującymi instytucjami na Słowacji w celu prowadzenia działalności porównawczej. Następnie opracował memoriał zatytułowany *W sprawie Muzeum Tatrzańskiego. (O urządzenie działu ludoznawczego)*. Został on opublikowany w pierwszym tomie „Rocznika Podhalańskiego” (wyd. 1914–1921), ale wcześniej wydał go też własnym sumptem, w 1913 roku, jako *Muzeum Tatrzańskie im. T. Chałubińskiego w Zakopanem: zadania i sposoby prowadzenia działu ludoznawczego*. Zawarł w nim teoretyczne założenia odnośnie do etnograficznych badań terenowych i kolekcjonerstwa, które kilka dekad później stały się swoistym przewodnikiem dla Zborowskiego, pierwszego dyrektora Muzeum Tatrzańskiego, kontynuatora myśli Piłsudskiego i jego naturalnego ucznia. Treść memoriału Piłsudski przygotował podczas kilkumiesięcznego pobytu w muzeach europejskich, dokąd udał się z zamiarem poznania nowoczesnych metod i sposobów prowadzenia tego typu placówek.

Na zesłaniu

Piłsudski obeznał się z praktyką etnograficzną w drugiej połowie XIX wieku, w traumatycznych okolicznościach na zesłaniu. Zdobyte doświadczenie przeniósł na grunt Podtatrza, stosując tę samą metodę badań terenowych,

którą wypracował wśród rdzennych ludów Sachalinu. Jako carski katorżnik przez kilkanaście lat żył w niewoli, ale czynnie obserwował lokalną kulturę, a gdy zawarł związek małżeński z Ajnuską, stał się jednym z jej uczestników. Na zesłaniu poznał Lwa Sternberga (1861–1927), rosyjskiego etnologa, także katorżnika, który wsparł go merytorycznie w pracy terenowej. Zachęcił do pisania dziennika, który Piłsudski prowadził na Sachalinie od 1 maja do 20 marca 1892 roku.

Rosyjscy naukowcy szanowali Piłsudskiego i uznawali za doskonałego badacza i znawcę kultur ludów Dalekiego Wschodu, zaproponowano mu więc współpracę z Komitetem Statystycznego Kraju Nadmorskiego oraz muzeum Towarzystwa Badań Kraju Amurskiego (TBKA), oddziału Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego (RTG) z siedzibą we Władywostoku. W latach 1902–1905 na zlecenie TBKA, a następnie Rosyjskiego Komitetu do Badań Azji Środkowej i Wschodniej podjął metodyczne badania terenowe nad kulturą Ajnów, Niwchów i Oroków. Przygotował następnie manuskrypt jako *Kilka informacji na temat indywidualnych osad ajnoskich na wyspie Sachalin*. Rejestrował lokalny folklor, obrzędowość rodzinną, wierzenia, język i gromadził zabytki kultury materialnej¹. Z ramienia muzeum RTG przygotował ekspozycję na Wystawę Światową w Paryżu w 1900 roku, na której zaprezentował 158 obiektów związanych z Niwchami z Sachalinu, zgromadzonych przez siebie podczas prac terenowych. Organizatorzy wystawy odznaczyli go srebrnym medalem.

Piłsudski uważał znajomość języka rdzennych mieszkańców Sachalinu za priorytet, co można uznać za nowatorskie podejście do terenu badań. Wspominał po latach:

kiedy stopniowo zainteresowałem się badaniami etnograficznymi i postawiłem sobie bardziej określony cel gromadzenia materiałów, zrozumiałem jak ważną jest dla badacza znajomość języka. Bez niej nie można zbadać nawet materialnych warunków plemienia, nie mówiąc o należyтым zbadaniu wierzeń, obyczajów, życia rodzinnego i plemiennego, jego przeszłości i obecnych dążeń [Kuczyński 2015: 32].

W 1903 roku Piłsudski uczestniczył w ekspedycji na Hokkaido, zorganizowanej przez Wacława Sieroszewskiego, która odbyła się z inicjatywy

¹ Na Sachalinie wykonał 1880 notatek etnograficznych dotyczących Ajnów, 320 stron notatek dotyczących Niwczów, 180 stron notatek dotyczących Oroków, 400 stron zapisków etnograficznych dotyczących rejonu Amuru, około 300 fotografii i 30 zapisanych wałków fonograficznych z pieśniami i podaniami (Majewicz 2018: 42; Sokołow, Bielajewa-Sawczuk 2019: 42).

RTG. Z korespondencji pomiędzy nimi dowiadujemy się, że Sieroszewski wspierał jego wiedzę w zakresie teorii i obiecał mu przysłać pracę Edwarda B. Tylora *Cywilizacja pierwotna*, by poznał polską terminologię w dziedzinie etnologii [Dąbrowski 2023]. Piłsudski został wówczas wyposażony w najnowsze osiągnięcia techniki, które pozwoliły mu na przygotowanie bogatej dokumentacji etnograficznej. Wykonał setki zdjęć, dzięki fonografowi marki Edison, sprowadzonemu specjalnie ze Stanów Zjednoczonych na wałki woskowe nagrał pieśni Ajnów, dużo notował, spisał podania ustne i legendy, dysponował także kinematografem², który posłużył mu do zarejestrowania tańców obrzędowych [Splisgart 2018:121]. Uczestniczył w najważniejszym dla Ajnów rytuale, święcie niedźwiedzia, a także poznał praktyki szamańskie. Podczas ekspedycji zapełnił 200 negatywów fotograficznych i 12 taśm filmowych [Sokołow, Bielajewa-Sawczuk 2019: 31]. Pokłosiem tej wyprawy jest książka autorstwa Sieroszewskiego zatytułowana *Wśród kosmatych ludzi*, do której materiał zgromadził wraz z Piłsudskim. Sieroszewski wspominał ten czas słowami:

Ta łatwość zbliżania i zdobywcość serdeczności Bronisława Piłsudskiego pozwalała mu osiągnąć niesłychanie wydatne rezultaty w badaniach etnograficznych i językowych. Wtajemniczono go w obrzędy, o jakich Europejczyk z trudem się dowiaduje po wielu latach pobytu wśród tubylców, dopuszczano na misterye zabronione cudzoziemcom, śpiewano pieśni i opowiadano historye najbardziej drażliwe, pozwalano fotografować amulety i bóstwa, sprzedawano lub darowano rzadkie przedmioty [Sieroszewski 1914–1921: XVI].

Piłsudski opuścił Sachalin w 1906 roku i udał się do Japonii. W Tokio utrzymywał bliskie kontakty z badaczami kultury Ajnów, a także działaczkami na rzecz praw kobiet. Pisał artykuły do prasy japońskiej o sprawach bieżących; warte odnotowania są: *Rosyjscy antropolodzy* i *Badania obcokrajowców nad japońskimi kobietami* [Majewicz 2020]. Po kilku miesiącach pobytu w Japonii wypłynął statkiem „Dakota”, należącym do amerykańskiej floty, i dotarł do Seattle. Następnie pociągiem przyjechał do Nowego Jorku, a stamtąd przez Londyn i Paryż do Krakowa. Ze Stanów Zjednoczonych wysłał list do TBKA, w którym pisał, że chciałby odwiedzić Smithsonian Institution i obejrzeć tamtejsze muzea. Pracownicy Smithsonian prowadzili

² Sieroszewski zarejestrował kinematografem zręcznościowe igrzyska wśród Ajnów: „Kinematograf miałem starego systemu, ogromne pudło z jesionowego drzewa, które dużo zabierało czasu przy ustawianiu na trójnożu” [Sieroszewski, 1927: 40].

bowiem badania na Dalekim Wschodzie w trakcie jego pobytu na zesłaniu. W zasobach National Museum of Natural History w Waszyngtonie, które należą do Smithsonian Institution, jest dzisiaj przechowywanych blisko 150 fotografii wykonanych przez Piłsudskiego. Prawdopodobnie trafiły tam za pośrednictwem Franza Boasa, który znał Piłsudskiego. Przedstawiają rdzenną ludność Sachalinu, ich budownictwo, święto niedźwiezia i rytuał szamański. Zdjęcia z terenu również znajdują się w zbiorach szwajcarskiego Muzeum Etnograficznego w Neuchâtel spośród, których dziewiętnaście egzemplarzy przedstawia Ajnów i Niwchów z Sachalinu [Dallais 2001]. Dokumentacja fotograficzna jest też w zasobach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Część zbiorów Piłsudskiego trafiła do Instytutu Wschodniego w Warszawie, lecz została zniszczona podczas drugiej wojny światowej.

Po powrocie z zesłania

Po powrocie z zesłania Piłsudski planował uzupełnić braki w edukacji, miał bowiem nadzieję na pracę naukową w Uniwersytecie Jagiellońskim. Mimo że na arenie międzynarodowej był cenionym badaczem, to bez ukończonych studiów nie mógł być zatrudniony w tej uczelni. Uznaniem darzył go Józef Morozewicz, profesor geologii w Uniwersytecie Jagiellońskim. Poznali się jeszcze podczas pobytu Piłsudskiego na zesłaniu — Morozewicz realizował wówczas ekspedycję naukową na Wyspy Komandorskie. Skierował on Piłsudskiego do Kazimierza Nitscha, zapewne w związku z badaniami językoznawczymi, które przeprowadził wśród Ajnów. Po latach Nitsch wspominał:

Bronisław Piłsudski przyszedł do mnie zaraz po swym przyjeździe do Krakowa (...). Od razu wywarł na mnie jak najlepsze wrażenie, potem określałem go jako jednego z najsympatyczniejszych ludzi spotkanych w życiu (...). Jeżeli Piłsudski nawet w etnologii był z początku — co tu mówić — dyletantem, oczywiście dyletantem wybitnym, to o językoznawstwie — rzecz prosta — nie miał pojęcia (...). Pobyt Piłsudskiego w Krakowie wywarł też pewien wpływ na utworzenie w Akademii samodzielnej Komisji etnograficznej, której on został sekretarzem [List Kazimierza Nitscha, 10 VII 1944, AMT, sygn. AR/242].

Zebrany przez Piłsudskiego materiał etnograficzny cenili profesorowie Akademii Umiejętności (AU) w Krakowie, Karol Potkański i Jan Michał Rozwadowski, przewodniczący Komisji Językowej AU, który sprawił, że zostały

one opublikowane jako *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore* (Kraków 1912). Zaopiniował je pozytywnie rok wcześniej słowami: „rewelacyjne i absolutnie należy je wydać” [Wójcik W. 2003: 55]. Rozwadowski wysłuchał dwóch wykładów Piłsudskiego i „odniósł jak najlepsze wrażenie o ich wartości” [Wójcik W. 2003: 55]. Zabiegał też o stworzenie Katedry Etnografii Porównawczej UJ pod kierownictwem Piłsudskiego, ale pod warunkiem że dopełni on formalności i uzupełni edukację. Bolesław Ulanowski, sekretarz generalny AU, był bowiem zainteresowany utworzeniem tej uniwersyteckiej katedry i publicznie opowiedział się za rozwojem polskiej folklorystyki. Zapewnił, że przyzna kandydatowi na profesora z zakresu etnologii stypendium z fundacji Wiktora Osławskiego w celu kształcenia się za granicą [Staszek 2003a: 57]. W 1913 roku podjął więc Piłsudski dwuletnie studia w Szwajcarii, w Uniwersytecie w Neuchâtel. Zaprosił go tu Arnold Van Gennep, który kilka lat wcześniej wysłuchał jego wykładu w paryskim Société d’anthropologie, a następnie opublikował go jako artykuł *L’accouchement, la grossesse et l’avortement chez les indigènes de l’île Sakhaline* w biuletynie tego towarzystwa (wyd. 1909). Van Gennep musiał być pod dużym wrażeniem dokonań Piłsudskiego, zachęcił go bowiem do wydania materiałów terenowych w czasopiśmie naukowym „Revue d’ethnographie et de sociologie”, które zainicjował w 1910 roku. Złożył więc artykuł *Les signes de propriété des Aino* (wyd. 1912), a następnie Van Gennep zaprosił go na swoje wykłady w Uniwersytecie w Neuchâtel i obiecał odbyć z nim „w ciągu dwóch lat ogólny kurs etnologii i przygotować do samodzielnych wykładów” [Staszek 2003b: 161]. Planował także zapoznać go z zasadami działalności muzeum, był bowiem zastępcą dyrektora Muzeum Etnograficznego w Neuchâtel i autorem pierwszego przewodnika po tej instytucji, nad którym pracował w trakcie pobytu Piłsudskiego [Dallais 2001: 304]. Z zachowanych dokumentów archiwalnych wiemy, że Wydział Towarzystwa Tatrzańskiego wsparł jego naukę w Szwajcarii kwotą 150 koron [List Bronisława Piłsudskiego, 2 I 1913, sygn. AR/NO/243, AMT]. Piłsudski zdobywał wiedzę w zakresie muzealnictwa, prowadząc konsultacje i obserwacje w kilku miastach europejskich.

O zadaniach i sposobach prowadzenia działu ludoznawczego

W 1913 roku Zarząd Muzeum Tatrzańskiego otrzymał od Piłsudskiego liczący kilkadziesiąt stron memoriał, który zawierał w punktach rozbudowane wskazówki do konkretnych zagadnień dotyczących prowadzenia działu

ludoznawczego, przede wszystkim zaś odpowiada także muzeum o tym profilu. Od podstaw przedstawia plany organizacyjne w odniesieniu do Muzeum Tatrzańskiego, które w zakresie etnografii według Piłsudskiego było dotychczas „upośledzone” i „zaniedbane”, a „przypadkowo zakupione lub przygodnie ofiarowane okazy, pozostawione bez należytego opracowania”. We wstępie autor stwierdza: „nim przejdę do rzeczy drobniejszych, uważam za korzystne wyjaśnienie w paru słowach, co to jest ludoznawstwo (etnografia) i jaki ma z niem związek muzeum etnograficzne” [Piłsudski 1914–1921: 151]. Zakłada konieczność prowadzenia systematycznych badań ludoznawczych w zakresie kultury materialnej i duchowej na Podhalu, Spiszu i Orawie, kierując się nie tylko względami naukowymi, lecz także patriotycznymi wynikającymi z poczucia obowiązku — „zachowania ich dla Polski” — wobec zniewolonej ojczyzny. Następnie przechodzi do istoty sprawy i omawia w punktach następujące kwestie:

1. technika wystawy muzealnej — wskazuje na sposób wyposażenia sali wystawienniczej w jej detalu: „ściany najlepiej jest zabarwić na kolor jasno szary, sufity zaś na białe”, a „według dra Richtera, jednego z najlepszych znawców muzealnictwa w Niemczech, żaden przedmiot zasługujący na specjalną uwagę nie powinien znajdować się powyżej 160 cm i głębiej (w szafie) 80 cm”, jak również „okazy wygrywają, gdy są wystawiane grupami, seriami, gdyż w tym wypadku tylko dają się zauważyć odmiany i rozwój w wytworze przedmiotów, co podsuwa myśl ewolucji okazami uplastycznionej”. Przestrzega przed lekkomyślnym prezentowaniem strojów regionalnych, których „nie należy nigdy zestawiać z różnych części, jeżeli się nie ma pewności, że tworzą one rzeczywiście całość lub w ogóle mogą być nakładane i noszone jednocześnie”. Przewiduje udział potencjalnych zwiedzających w budowanie wystawy i kolekcji muzealnej:

Dobrze by było w pewnych seriach przedmiotów, pozostawiać miejsce dla należytego tam, niezbędnego, a chwilowo brakującego w Muzeum okazu. Na miejscu tym umieścić można dużą widoczną kartkę z krótkim opisem brakującego przedmiotu. Można by również na tej kartce, czy też za pomocą oddzielnie wywieszanej wydrukowanej odezwy, zwrócić się z krótką prośbą do zwiedzających o możliwe odszukanie i dostarczenie takiego przedmiotu;

2. pomoce naukowe muzeum — „Muzeum winno się starać wszelkimi siłami, by zwiedzającemu ogółowi ułatwić poznanie i zrozumienie kolekcji” i wskazuje konkretne pomoce, którymi są mapki, tablice, schematy,

diagramy, fotografie, rysunki, kinematograf i opracowania etnograficzne. W swoich założeniach idealnego muzeum etnograficznego Piłsudski widzi misję, której jednym z celów jest służenie społeczeństwu przez niesienie „pomocy przy poznawaniu etnografii danego kraju (miejscowości) i wystawianych stamtąd zbiorów”, stąd uważa za konieczne udostępnianie na wystawie kilku książek tematycznych do powszechnego użytku;

3. rejestrowanie i katalogowanie — istotne jest, aby „każdy świeżo nabyty przez Muzeum przedmiot był natychmiast zarejestrowany” (otrzymał numer inwentarzowy i został wpisany do księgi inwentarzowej). W dalszych rozważaniach wskazuje na sposób nadawania numerów inwentarzowych i stosowania ich łamań w postaci ułamków z licznikiem i mianownikiem. Katalogi kartkowe powinny zawierać: krajową nazwę przedmiotu, miejsce jego pochodzenia i datę, dokładny opis przedmiotu wraz z jego wymiarami, uzupełniony o rysunek lub fotografię, a także odpowiednią literaturę. W swojej skrupulatności informuje: „jeżeli przedmiot posiada części barwne, to albo przedstawia się je na rysunku w kolorach, albo co najmniej wzmiankuje się o barwach w opisie (wobec możliwości zaginięcia z czasem kolorów pierwotnych)”. Powołuje się na katalogi, które miał okazję poznać w muzeach etnograficznych w Berlinie i Frankfurtzie podczas odbywanej podróży studyjnej po zachodniej Europie. *Nota bene* Zborowski zastosował się do tych wskazówek, wdrażając je w pracy w Muzeum Tatrzańskim w Zakopanem [Kwiecińska 2022: 259–261];

4. przechowywanie przedmiotów i związane z nim zabezpieczanie przed owadami — wskazał konkretne modele szaf i witryn zaobserwowanych w europejskich muzeach. Podczas pobytu w Kolonii zwrócił uwagę na witryny zwykle ustawiane w niszach okiennych, a „dno witryny bywa pochyle, by lepiej widzieć przedmioty, pochyłość jednak winna być taka, aby postawione przedmioty nie zsuwały się, nawet przy poruszeniu witryny”;

5. podział muzeum powinien być adekwatny do gromadzonych okazów, które najobszerniej ukazują lokalną kulturę. Organizację działów w Muzeum Tatrzańskim Piłsudski przedstawił w 29 punktach: zajęcia ludu (myślistwo, pszczelnictwo, rybołówstwo i inne zajęcia w lesie i polu), rolnictwo, pasterstwo, gospodarstwo leśne, przemysł i rękodzielnictwo, przewóz i przewożenie ciężarów (fury, wozy, sanie, wózki dzieciinne, sposoby przenoszenia i przewożenia drzewa, zboża i innych rzeczy, taczki, worki, baty, uprząż, chomąta, uzdy końskie itp.), chaty i zabudowania ludowe, sprzęty domowe, pieczywo i potrawy, ubiory i stroje, sztuka ludowa,

muzyka i śpiew, „produkcje artyzmu” poświęcone Podhalu (fotografie, reprodukcje obrazów, rysunków, rzeźb ukazujących przyrodę, życie i typy ludowe, wypisy z dzieł muzycznych i beletrystycznych), gry i zabawy ludowe, obrzędy i zwyczaje, religia i wierzenia, prawo i administracja, medycyna (w wymiarze ludowym i naukowym) i higiena, antropologia fizyczna (uwzględniająca antropologię kryminalną), antropogeografia, historia, mniejszość polska zamieszkująca Spisz, Orawę i Liptów, Słowacy — dział zajmujący się porównaniami kultury południowych sąsiadów z kulturą góralską, historia i rozwój Zakopanego, współmieszkańcy Podhalan (Romowie, Żydzi), dział gromadzący przedmioty ofiarowane Muzeum Tatrzańskiemu przez kolekcjonerów — „pożyteczne i przyjemne jest dla zwiedzających widzieć kolekcje, w których doborze samym i zestawieniu przejawia się czasem bogaty indywidualizm, smak wytworny i oryginalna przewodnia idea” — dział archiwalny gromadzący dokumentację zjawisk ekonomicznych i społecznych. Za wzór organizacji tego typu działu posłużyło Piłsudskiemu Towarzystwo „poznania ojczyzny” w Finlandii. Tematyka odnosiłaby się do współczesnych migracji, handlu ludowego, oświaty i szkolnictwa, pedologii i eugeniki. Na zakończenie rozważań sugeruje także stworzenie w Zakopanem muzeum na wolnym powietrzu, kierując się przykładem muzeum typu skansenowskiego w pobliżu Sztokholmu i na wyspie Seurasaar w Helsinkach;

6. kierownik muzeum etnograficznego winien mieć określone przymioty, niezbędne do właściwego prowadzenia instytucji — znajomość rzeczy, swego fachu i jego umiłowanie oraz poczucie piękna i zdolności artystyczne. Ponadto powinien być „uprzejmy dla zwiedzających, szczególnie zaś w stosunku do mniej znacznych lub biedniejszych, skromniej ubranych osób”. Piłsudski uważał za ważne, aby kierownik posiadał „równość i delikatność w obęjściu ze wszystkimi ludźmi niezależnie od ich stanowiska”;

7. wykaz najważniejszej literatury zagranicznej z zakresu muzealnictwa, która była na ówczesne czasy dostępna. W ostatnich akapitach memoriału Piłsudski sugeruje, aby zorganizować w Zakopanem zjazd przedstawicieli muzeów etnograficznych z ziem polskich (należy pamiętać, że Polska była wówczas pod zaborami). Tym sposobem chciał, aby o kierunku rozwoju Muzeum Tatrzańskiego zdecydowali specjaliści w prowadzonej przez siebie dyskusji. Realizacja tych założeń miała dla niego głębsze znaczenie. Uważał ją za misję także patriotyczną, której celem było dążenie do wzmacniania poczucia jedności narodowej w podzielonej ojczyźnie.

Po kilku miesiącach studiów Piłsudski opuścił Szwajcarię; zwiedziwszy Muzeum Historycznego w Bernie, udał się do Paryża, a następnie do Brukseli, z zamiarem kontynuowania nauki — skąd wysłał ów memoriał do Zarządu Muzeum Tatrzańskiego — lecz ostatecznie wrócił do Zakopanego, gdzie budowa murowanego gmachu przy ulicy Krupówki 10 w 1913 roku była już w projekcie. Swoimi planami etnograficznymi zaciekał Zborowskiego, językoznawcę, absolwenta Uniwersytetu Jagiellońskiego, wówczas młodego nauczyciela gimnazjalnego w Nowym Targu, i zachęcił do ich realizacji. Do spotkania tych dwóch badaczy doszło na początku naukowej ścieżki Zborowskiego, Piłsudski zaś, starszy od niego o 22 lata, był już doświadczonym etnografem i „terenowcem”, poważanym w międzynarodowych środowiskach naukowych. Zborowski stał się spadkobiercą muzealnych zamierzeń Piłsudskiego, który był dla niego autorytetem w tej dziedzinie. Uważał go za „pierwszego na Podhalu nowoczesnego etnografa i muzealistę, pioniera nowoczesnej ludoznawczej i muzealnej pracy na Podhalu i dla Podhala” [Zborowski 1976: 112]. Dla Zborowskiego etnografia z czasem stała się głównym przedmiotem zainteresowań. Systematycznie je rozwijał, co przyniosło mu rangę autorytetu naukowego w dziedzinie kultury góralskiej. Jego wysiłkiem Muzeum Tatrzańskie było cenionym ośrodkiem wymiany myśli naukowej i odgrywało rolę centrum prac badawczych nad regionem w zakresie kolekcjonowania, prowadzenia eksploracji terenowych i naukowego upowszechniania wiedzy.

Bronisława Giżycka i Sekcja Ludoznawcza

Sekcja Ludoznawcza mimo nieobecności Piłsudskiego w Zakopanem nadal działała — duże w tym zasługi miała jej członkini Bronisława Giżycka, etnografka, kolekcjonerka, miłośniczka kultury góralskiej, która przyjeżdżała do Zakopanego na okresowe pobyty z mężem i dziećmi pod koniec XIX wieku, a w roku 1912 zamieszkała tu na stałe. Podczas nieobecności Piłsudskiego Giżycka zajmowała się administrowaniem Sekcji i w tym celu prowadziła z nim korespondencję, konsultując też zadania w zakresie kolekcjonerstwa etnograficznego i badań terenowych. Ze swoimi spostrzeżeniami dzieliła się z Piłsudskim w listach. *Nota bene* posłużyło mu to w kolejnych latach do podjęcia własnych badań w rozpoznanym przez nią terenie. W 1913 roku opublikowała w „Pamiętniku Towarzystwa Tatrzańskiego” artykuł zatytułowany *Dzień Zaduszny* jako pierwszą część planowanego cyklu *Z podań i wierzeń ludowych na Podhalu*. W tym samym

roku ukazał się też w czasopiśmie „Zakopane” inny jej tekst: *Z wycieczek etnograficznych po Podhalu*, w którym opisuje wyjazd do Waksmundu w celach kolekcjonerskich. Jako kobieta zamożna pozyskała do własnych zbiorów liczne regionalne okazy, a zachęcana przez Piłsudskiego — także dla Muzeum Tatrzańskiego. Dokonania Giżyckiej na rzecz etnografii Podtatrza były znaczące, warte są przypomnienia i docenienia we współczesnych rozważaniach dotyczących historii badań etnograficznych na tym terenie.

W maju 1913 roku skarżyła się na swoje zdrowie, a rok później wyjechała z Zakopanego. Wybuch pierwszej wojny światowej zastał ją we Francji, do Zakopanego wróciła schorowana dopiero w drugiej połowie 1920 roku. Zebrane przez nią liczne okazy etnograficzne, w sumie ponad 320 egzemplarzy, szczęśliwie nie zostały zniszczone. Były to obrazy na szkłe, przedmioty ceramiczne (dzbanek, talerz, kropielniczka itp.), metalowe (krzyże, zamki do drzwi, guziki, klamry, ostrogi, obroża dla psa, haki, kozik itp.), drewniane (łyżniki, beczułki, formy na ser, klatka na matkę pszczelą itp.). Utraciła jednak rodzinny majątek, który został za wschodnią granicą Polski, i tym samym była pozbawiona dochodów. W styczniu 1921 roku postanowiła sprzedać swoją kolekcję. Zborowski zabiegał o jej zakup dla Muzeum Tatrzańskiego, niestety bezskutecznie. Ostatecznie sprzedała ją Miejskiemu Muzeum Przemysłowemu w Krakowie. Kolekcjonerka zmarła pół roku później w Zakopanem i tu została pochowana. W 1950 roku zlikwidowano Miejskie Muzeum Przemysłowe, a kolekcja została rozdzielona między Muzeum Narodowe w Krakowie (głównie malarstwo na szkłe), Muzeum Etnograficzne w Krakowie (przedmioty drewniane) i Muzeum w Rabce (przedmioty metalowe)³.

Piłsudski podczas swojego pobytu w Brukseli poznawał organizację muzeów etnograficznych, aż ostatecznie przyjechał do Galicji. Zwiedził też muzea w Pradze, Wiedniu, Berlinie i Londynie. Mimo usilnych starań nie udało mu się zrealizować swoich zamierzeń, by pracować w Uniwersytecie Jagiellońskim. Przyjechał więc do Zakopanego. Zainicjował wydawanie czasopisma naukowego „Rocznik Podhalański” i w jednym z listów namawiał Giżycką do publikacji na jego łamach: „Proszę zbierać materiały, które wszystkie będą ocenione i wyłożone w naszym przyszłym roczniku naukowym Podhalu, Spiżu i Orawie poświęconym (...). Proszę posłać coś swojego, te święto zaduszne” [Kwiecińska 2023: 179]. Zebrał artykuły od

³ Dziękuję dr Magdalenie Dolińskiej i Małgorzacie Wójtowicz-Wierzbickiej za udzielone konsultacje.

kilku autorów i planował ich wydanie w pierwszym tomie, lecz wybuch wojny uniemożliwił te zamierzenia i wydawnictwo ukazało się dopiero w 1921 roku dzięki staraniom Zborowskiego.

Do archiwum Muzeum Tatrzańskiego trafił niedawno pamiętnik Konstantego Steckiego (1885–1978), botanika i kolekcjonera podhalańców, członka Sekcji Ludoznawczej. Obejmuje on lata 1910–1923, a więc czas działalności na Podhalu Piłsudskiego i Giżyckiej. Zapisane przez Steckiego słowa niech posłużą za podsumowanie dokonań tych dwóch zacnych osób na rzecz Muzeum Tatrzańskiego:

Dzięki moim zainteresowaniom etnograficznym poznałem i nawiązałem miłe stosunki towarzyskie i kolekcjonerskie z mieszkającą w Zakopanem bardzo sympatyczną i kulturalną starszą osobą, panią Bronisławą Giżycką (...). Kolekcjonowała z wielkim zamiłowaniem góralskie obrazy na szkle i miała najpiękniejszą w Zakopanem ich kolekcję — 200 sztuk i chociaż postanowiła nie zwiększać już ich ilość, jednak stale jeszcze nabywała piękniejsze i osobliwsze, a mnie interesujące, dublety lub popękane odstępowała znajomym. I ja korzystałem nieraz z tego jej zwyczaju i dostałem od niej kilka sztuk, choć nieco uszkodzonych, jednak bardzo interesujących ze względu na treść przedstawionych na nich wyobrażeń.

Żywe zainteresowanie kolekcjonerstwem publiczności zakopiańskiej starał się zorganizować i skierować ku poważniejszym pracom etnograficznym przebywający wtedy czasowo w Zakopanem u Kornilowiczów na Bystrem Bronisław Piłsudski, brat Józefa. Spotykałem go na terenie Towarzystwa Tatrzańskiego i u pani Giżyckiej (...). Powrócił on z wieloletniego zesłania na Sachalin i Syberię do Polski i osiadł początkowo w Krakowie i pracując w Akademii Umiejętności jako podrzędny sekretarz nie mógł się tam utrzymać z nędznej pensyjki prywatnego urzędnika galicyjskiego. Korzystał więc często z zaproszeń braci Kornilowiczów, przyjeżdżał do Zakopanego i zamieszkiwał u nich na Bystrem. Postać jego zawsze mnie interesowała. Średniego wzrostu, tęgi i zupełnie siwy, o dużej, rumianej, trochę jakby nalanej twarzy, łysawy, ale z dość obfitym siwym zarostem wąsów i przyszytych brody, zewnętrzny wygląd miał człowieka starego. Wyglądał na znacznie starszego niż był w rzeczywistości, nie miał bowiem jeszcze 50 lat, wyglądał na 60-letniego starca. Natomiast jasne, szare oczy i miły, pogodny, pełen ufności do ludzi uśmiech, zwłaszcza gdy się ożywił i z zapalem zaczął mówić o projektach swej pracy lub o ludzie góralskim, sprawiały, że miało się wrażenie, iż przemawia do nas młodzieniec pełen entuzjazmu i snujący szereg planów i szerokich

zamierzeń życiowych, który rozpoczyna życie i podchodzi do niego pełen wiary w osiągalność swych projektów, nie liczący się z siłami i z czasem, lecz wkraczający z ufnością na nowe drogi życia. I takim był w istocie swej najgłębszej psychiki. Był przy tym niezmiernie skromny i w usposobieniu nieśmiały (...). Bronisław był człowiekiem łagodnym, był naturą delikatną, subtelną, zamiłowany w pracy naukowej, marzyciel i idealista, pragnący godzić ludzkie antagonizmy drogą perswazji i najgłębiej pojętej zasady humanizmu [Stecki, 1910–1923: 266–267].

Juliusz Zborowski i badania etnograficzne pod Tatrami

Na początku drugiej dekady XX wieku, gdy Piłsudski rozwinął badania na Podhalu, działał tu także Zborowski. Był on jednak przede wszystkim ukierunkowany na gwarę, Piłsudskiego zaś interesowały wszelkie przejawy góralskiej kultury. Po latach Zborowski wspominał: „Że stopniowo skreśliłem całkiem na ludoznawstwo jako na główny przedmiot zainteresowania, to zawdzięczam nie tylko zetknięciu się z góralszczyzną i jej codziennym życiem, ale w znacznej mierze nowemu znajomemu” [Zborowski 1934: 5] i „Zawdzięczam mu nie jedną inicjatywę i nie jedną wskazówkę, oraz mnóstwo przemiłych chwil towarzyskich” [Wójcik Z. 1997: 296]. W ciągu kilkudziesięciu lat dyrektorowania Muzeum Tatrzańskim Zborowski nawiązywał do postulatów Piłsudskiego zawartych w memoriale i starał się je realizować. W 1929 roku opracował program badań etnograficznych nad góralszczyzną, w którym zaznacza w jego opinii pilne i ważne zagadnienia, a — reprezentowane w „szczątkowych formach” lub „pod rozmaitymi wpływami albo całkiem zamierają, albo też drogą ewolucji przechodzą w nowsze formy” [Zborowski 1972: 297]. Zwracał uwagę na gromadzenie zjawisk kultury zarówno materialnej, jak i duchowej. Uważał, że

w łączności ze sprawą zbierania objawów kultury duchowej i materialnej stoi konieczność stosowania nowoczesnych metod kolekcjonerskich. Fonograf, kinematograf, fotografia, kolorowy rysunek, ściśle inżynierski pomiar, jak najobfitsza ilość oryginalnych okazów materialnej kultury, dalej wszechstronne uwzględnienie i całego terytorium, i wszelkich na nim istniejących objawów — to nowoczesne laboratorium i archiwum etnograficzne [Zborowski 1972: 293].

Inspiracją była zachęta Piłsudskiego do stworzenia „laboratorium fonograficznego” na Podhalu. Zborowski bywał u Piłsudskiego, który mieszkał w zakopiańskiej willi Kornilowiczówka, przechowując tam materiały

zebrane w terenie. Wśród nich były nagrane za pomocą fonografu muzyka i śpiew rdzennych ludów Sachalinu i Hokkaido. Wspomniał o tym po latach słowami:

Aż raz wydobywszy drewnianą skrzynkę, wyłożoną wewnątrz starannie watą, pokazał mi wałki, na których fonografem zbierał pieśni ajnoskie. Niestety, fonografu nie posiadał, gdyż nie był jego własnością; tylko wałki z woskowo-kauczukowej masy należały do niego, zakupione z własnej kieszeni (...). Doszliśmy wtedy do wniosku, że najwyższy czas zacząć z fonografem wędrowki po polskiej wsi i że trzeba by było zacząć od Podhala; a jeżeli wiedeńska Akademia Umiejętności może mieć fonograficzne laboratorium, to i krakowską stać na podobne, choćby o połowę uboższe w aparaturę⁴ [Zborowski 1934].

Program etnograficznych badań na Podtatrzu Zborowski przedstawił w referacie podczas konferencji Polskiego Towarzystwa Geograficznego, opublikowanym kilka dekad później, już po jego śmierci [Zborowski 1972]. Założenia realizował z pomocą gości „hotelu uczonych”, jak Zborowski nazwał kilka pokoi na poddaszu gmachu głównego Muzeum Tatrzańskiego. Służyły one przez wiele lat za mieszkania i miejsce pracy licznym uczonym. Z grona osób o zainteresowaniach etnograficznych korzystali z niego między innymi Włodzimierz Antoniewicz, Franciszek Bujak, Jan Stanisław Bystroń, Adolf Chybiński, Jan Czekanowski, Kazimierz Dobrowolski, Stanisław Mierczyński, Kazimierz Nitsch, Seweryn Udziela, Maria Znamierowska-Prüfferowa.

Bibliografia

Dallais Philippe

- 2001: *Bronisław Piłsudski in Switzerland and Piłsudski's original photograph collection in the Museum of Ethnography of Neuchâtel*, [w:] *Bronisław Piłsudski and Futabatei Shimei — an excellent chart in the history of polish-japanese relations. Materials of the Third International Conference on Bronisław Piłsudski and His Scholarly Heritage, Kraków-Zakopane, 29/8–7/9 1999*, red. A. Majewicz, T. Wicherkiewicz, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 301–321.

Inoue Kōichi

- 1999: *Lew Szternberg i Bronisław Piłsudski. Spotkania naukowe i osobiste*, „Literatura Ludowa”, nr 4–5, s. 147–160.

⁴ Muzeum Tatrzańskie, we współpracy z Instytutem Sztuki PAN, dokonało w 2015 roku digitalizacji zabytków fonograficznych sprzed ponad stu lat, które zebrał Juliusz Zborowski. Są one dostępne na płycie cyfrowej zatytułowanej *Rozpoczął tedy fonograf zbieranie melodii podhalańskich...*

Kuczyński Antoni

- 2015: *Bronisław Piłsudski (1866–1918). Zesłaniec i badacz kultury ludów Dalekiego Wschodu*, „Niepodległość i Pamięć”, nr 2, s. 7–93.

Kwiecińska Magdalena

- 2022: *List z Zakopanego. Juliusz Zborowski do Marii Znamierowskiej-Prüfferowej o Muzeum Tatrzańskim i pracy badawczej na Podhalu*, [w:] *Więcej niż muzeum. Szkice ofiarowane Profesorowi Janowi Świąchowi*, red. J. Barański, K. Maniak, S. Trebunia-Staszal, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 247–262.
- 2023: *Listy Bronisławy Giżyckiej i Bronisława Piłsudskiego w sprawie Sekcji Ludoznawczej Towarzystwa Tatrzańskiego*, „Wierchy” (za 2021), R. 87, s. 173–196.

Majewicz Alfred

- 2018: *Bronisław Piłsudski i jego dziedzictwo – próba ewaluacji*, [w:] *Świat Ajnów*, red. L. Buchalik, Żory: Muzeum Miejskie w Żorach, s. 37–46.
- 2020: *Japonia późnych lat okresu Meiji oczyma Bronisława Piłsudskiego*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.

Piłsudski Bronisław

- 1914–1921: *W sprawie Muzeum Tatrzańskiego. (O urządzenie działu ludoznawczego)*, „Rocznik Podhalański”, t. 1, s. 147–188.

Piłsudski Bronisław, Rudzki Stefan

- 1914: *Sprawozdanie Sekcji Ludoznawczej Tow. Tatrzańskiego za czas od 1 stycznia 1913 do 31 grudnia 1913 roku*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, nr 35, s. XLIII–XLIX.

Robotycki Czesław

- 1979: *Archiwalne materiały ludoznawcze z teki Redakcyjnej Juliusza Zborowskiego*, „Rocznik Podhalański”, t. 2, s. 171–177.

Roszkowski Jerzy M.

- 2020: *Bronisław Piłsudski a Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem*, [w:] *Muzeum Tatrzańskie im. T. Chałubińskiego w Zakopanem: zadania i sposoby prowadzenia działu ludoznawczego*, red. E. Brzozowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, Narodowy Instytut Muzealnictwo i Ochrony Zbiorów, s. 7–41.

Sieroszewski Wacław

- 1914–1921: *Bronisław Piłsudski*, „Rocznik Podhalański”, t. 1, s. VI–XXX.
- 1927: *Wśród kosmatych ludzi*, Warszawa: Wydawnictwo Rój.

Sokołow Andriej, Bielajewa-Sawczuk Weronika

- 2019: *Bronisław Piłsudski — wybitny polski badacz kultury rdzennych ludów Dalekiego Wschodu*, [w:] *Świat Ajnów oczami Bronisława Piłsudskiego. Kolekcje Kunstkamery*, Petersburg: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, Muzeum Antropologii i Etnografii im. Piotra Wielkiego „Kunstkamera” RAN.

Splisgart Jacek

- 2018: *Polski badacz Ajnów — Bronisław Piłsudski (1866–1918). Wspomnienie w setną rocznicę śmierci*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej”, t. 14, s. 112–127.

Staszek Jan

2003a: *Dyskusja po referacie Jana Staszka Związki Bronisława Piłsudskiego z Akademią Umiejętności w Krakowie w świetle listów do Kazimierza Nitscha i Jana Rozwadowskiego (1911–1916)*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU”, t. 5, s. 53–59.

2003b: *Związki Bronisława Piłsudskiego z Akademią Umiejętności w Krakowie*, [w:] *Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek — Uczony — Patriotą*, red. A. Liscar, M. Sarkowicz, Zakopane: Towarzystwo Muzeum Tatrzańskiego, Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego, s. 131–182.

Wójcik Wiesław

2003: *Dyskusja po referacie Jana Staszka Związki Bronisława Piłsudskiego z Akademią Umiejętności w Krakowie w świetle listów do Kazimierza Nitscha i Jana Rozwadowskiego (1911–1916)*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU”, t. 5, s. 53–59.

Wójcik Zbigniew

1997: *List Juliusza Zborowskiego do Jana Piłsudskiego*, „Rocznik Podhalański” 1997, t. 7, s. 292–298.

Zborowski Juliusz

1934: *Wspomnienia I*, „Ziemia”, R. 24, nr 1–2, s. 5–9.

1972: *W sprawie programu badań etnograficznych na góralszczyźnie*, [w:] *Pisma podhalańskie. (W opracowaniu i wyborze Janusza Berghauzena)*, red. R. Hennel, t. 1, s. 291–299, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

1976: *Z dziejów ludoznawstwa i muzealnictwa na Podhalu*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, nr 6, s. 35–115.

Strony internetowe

Kalendarium życia <https://bronislawpilsudski.pl/kalendarium-zycia/> [data odczytu: 03.06.2024].

Muzealnictwo <https://bronislawpilsudski.pl/dzialalnosc/muzealnictwo/nowy-york/> [data odczytu: 03.06.2024].

Smithsonian https://www.si.edu/search/collection-images?edan_q=Pilsudski%2BBronislaw& [data odczytu: 03.06.2024].

Dąbrowski Adam Grzegorz

2023: Dwa listy Wacława Sieroszewskiego do Bronisława Piłsudskiego w sprawie przygotowań do wyprawy badawczej na tereny zamieszkane przez Ajnów na japońskiej wyspie Hokkaido, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, [<http://panda.bg.univ.gda.pl/ICRAP/pl/dabrowski10-1.html>; data odczytu: 27.02.2023].

Archiwalia**Nitsch Kazimierz**

List z 10 VII 1944, Archiwum Muzeum Tatrzańskiego, sygn. AR/242.

Piłsudski Bronisław

List z 2 I 1913, Archiwum Muzeum Tatrzańskiego, sygn. AR/NO/243.

Stecki Konstanty

1910–1923: Pamiętnik, Archiwum Muzeum Tatrzańskiego, sygn. AR/NO/1490.

Magdalena Kwiecińska

Bronisław Piłsudski: Contributions to the Tatra Museum and Ethnographic Research in the Podhale Region

Bronisław Piłsudski was the first to initiate comprehensive ethnographic research in the Podhale region. In 1911, he established the Folklore Section at the Tatra Society and drafted the memorandum *In the Matter of the Tatra Museum (On the Organisation of a Folklore Section)*. A key figure in the Section's activities was Bronisława Giżycka, who conducted both ethnographic fieldwork and collection efforts, as well as handled administrative tasks during Piłsudski's absences. She shared her findings with Piłsudski through letters, which he later used to guide his own research in the areas she had explored. Giżycka's contributions to the ethnography of the Podtatrze region were significant, though they have often been unfairly overshadowed by Piłsudski's achievements. Without her determination, the Folklore Section might have ceased to exist. Piłsudski also encouraged Juliusz Zborowski, a linguistics graduate from Jagiellonian University and then a gymnasium teacher in Nowy Targ, to get involved in the Section. Zborowski, who later became the first director of the Tatra Museum in 1922, gradually shifted his focus to ethnography, a field he pursued with great dedication. He referred to the recommendations of Piłsudski, whom he regarded as "the first modern ethnographer and museologist in Podhale, a pioneer of modern folklore and museum work in and for Podhale". Zborowski became a leading expert and scientific authority on highland culture, and his efforts helped transform the Tatra Museum into an important hub for the exchange of scientific ideas. The museum became a key institution for collecting, field exploration, and the dissemination of knowledge about the region.

Keywords: Bronisław Piłsudski, Tatra Museum, Ethnographic Research, Podhale Region

